

географічних назв з території І Речі Посполитої. Вбачаємо доцільність опрацювання історичного польсько-українського і українсько-польського словника географічних назв. Це була б неоціненна допомога для майбутніх істориків, учителів, мовознавців. Це тільки один із проектів, які можна реалізувати спільними зусиллями. Ширша ніж до цього часу участь українських ономастів у співпраці в рамках ООН повинна проявитися у публікаціях, важливих не тільки для наших двох країн, але й для цілої міжнародної спільноти

Переклад Н.Ткачової

Артур Гудманян (Київ)

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ОНОМАСТИЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Проблеми відтворення чужомовних власних назв засобами рідної мови виникають у кожній країні та вирішуються залежно від графічних можливостей державної мови певної країни. Наприклад, у Південно-Східній Азії для забезпечення чіткої роботи пошти запроваджено систему написання адреси латинкою, оскільки пересилання кореспонденції з однієї країни в іншу, яка використовує свою оригінальну систему письма, без будь-якої загальної графічної основи для позначки адреси, було б практично неможливе. За різних можливостей латинської передачі власних назв цих мов один із способів затверджується урядом як офіційно прийнятий державний стандарт. Сьогодні подібні стандарти мають далеко не всі країни.

Останнім часом у міжнародних організаціях розглядається питання про уніфікацію написання географічних назв. Ця проблема ускладнюється внаслідок відмінностей абеток і традиційних форм, що прийняті в окремих країнах для позначення добре відомих об'єктів та у зв'язку з наявністю багатонаціональних держав, де номенклатура вживається у формах, які притаманні двом або кільком різним мовам.

Уніфікація може проводитися на основі якої-небудь національної мови або на базі штучно створеної системи. Наприклад, у географічних довідниках, що видаються у Сполучених Штатах, назви неангломовних територій транслітеруються та орієнтуються на правила читання в англійській мові. Свої довідники американці пропонують як міжнародні списки уніфікованих назв.

Питання про міжнародну уніфікацію виникає й у ряді інших наук. Наприклад, міжнародні конгреси, присвячені уніфікації різних номенклатур, розглядали проекти, створені на підставі латинки як міжнародної мови наук, трохи штучної, але абсолютно нейтральної, а також на підставі англійської мови. Існують різні підходи до уніфікації та різні розуміння цього терміна. Передусім уніфіковані можуть бути лише точно визначені групи слів: терміни та номенклатура різних галузей знань, у тому числі географічні. Прізвища, як слова найвищою мірою індивідуальні, не можуть бути уніфіковані, оскільки втратили б своє індивідуальне закріплення за окремими родинами та припинили б успішно виконувати свою юридичну функцію. Принципово поза увагою знаходяться товарні знаки – індивідуальні позначки окремих товарів та послуг

Стосовно власних назв та алейативів доцільніше слід говорити про кодифікацію, тобто про прийняття однієї з форм назви як основної. Уніфікувати слід наукові поняття та їх дефініції у національному та міжнародному вживанні. Міжнародна організація стандартів (ISO), яка виникла в 50-ті роки, у своїх рекомендаціях пояснює: "Наша мета – забезпечити осіб, які займаються термінологією, рядом принципів, які покликані уніфікувати та стандартизувати існуючі або створити нові поняття та терміни". [1] Можна уніфікувати не

лише умовну закріпленість відомих назв за визначеними об'єктами, але й способи їх передачі засобами іншої мови або якоїсь штучної системи. З цією метою ISO прийняла спеціальні стандарти з транслітерації. Ці стандарти можуть поширюватися на назви будь-яких типів, тому що вони стосуються лише способів їх письмової фіксації [2].

У цьому зв'язку слід відзначити статтю американського дослідника А.Ейссінга. Він пише про труднощі, з якими стикаються студенти, що вивчають російську мову, при пошукові книг російською мовою в латинській транскрипції в Бібліотеці Конгресу, доводячи, таким чином, що, незважаючи на здавалось би офіційне вирішення питання передачі кирилических літер засобами латинської графіки в США, масового практичного запровадження воно ще не набуло [3].

Окрім уніфікації понять, слів та способів передачі, існує і стандартизація промислової продукції – багаточисленні технічні стандарти, які зазначають точні розміри, вагу, об'єм окремих деталей та цілих конструкцій, товарні властивості окремих речовин, процент наявності компонентів у харчових концентратах та ін. Між указаними уніфікацією та стандартом є суттєва різниця: якщо стандарти на промислову продукцію обов'язкові, а їх недотримання веде до покарання, то уніфікацію понять, слів та способів їх передачі називають рекомендаціями. Їх не нав'язують, а пропонують: недотримання рекомендацій може кваліфікуватися як незвичність або якийсь недолік. У зв'язку з цим уніфікаційно-рекомендації постійно переглядаються. Рекомендації розраховані передусім на свідомість осіб, що їх використовують.

Можливе двояке розуміння уніфікації щодо, наприклад, географічних назв: 1) закріплення за кожним об'єктом точно фіксованої форми позначки в національній мові та в міжнародних публікаціях; 2) написання назв вітчизняних географічних об'єктів у точній відповідності до їх вимови, а зарубіжних – відповідно до правил національної та міжнародної транслітерації. Цієї точки зору дотримуються, наприклад, болгарські ономасти, вважаючи, що через свою інтернаціональність власні назви зобов'язані мати міжнародну уніфіковану форму. Вони висловлюються за графічну уніфікацію географічних назв у світовому масштабі. За основу пропонує брати офіційне національне написання для країн, які користуються латинською абеткою, та офіційно прийняту або традиційно міжнародну транслітерацію.

У працях деяких французьких дослідників зазначається, що уніфікацію географічних назв слід проводити в декілька етапів і на різних рівнях: локальному, національному, регіональному та інтернаціональному. Перша проводиться у межах міста або села, друга – у межах держави, третя – одночасно кількома суміжними державами і, нарешті, четверта – міжнародними організаціями [4].

Наявність так званих екзонімів, тобто традиційних форм чужомовних топонімів, які пишуться та вимовляються в певній мові всупереч їх національному написанню й вимові, заважає послідовному здійсненню як першого, так і другого підходу до уніфікації географічних назв. До числа екзонімів належать, наприклад, українські традиційні *Баку* (Baki), *Відень* (Wien), *Париж* (Paris), *Рим* (Roma) та інші. Якщо за кожним об'єктом закріпити точно фіксовану форму назви, то яку форму обрати як етапон у міжнародних публікаціях при першому підході? Національна форма екзонімів нерідко буває менш відомою, ніж "неправильна" традиційна. Якщо йти іншим шляхом, то виправлення традицій і впорядкування їх відповідно до правил транслітерації також викликати заперечення, оскільки в оновленому вигляді назва втратить свою загальновідому інформативність.

У будь-якому випадку уніфікована номенклатура виявиться особливою системою, яка стоїть осторонь від народного національного вживання, оскільки ідея уніфікації суперечить основній умові існування власних назв у живій мові, тому що їх природний розвиток є неможливим без варіювання і поза ним. Уніфікація передбачає тверду застиглу систему, яка забороняє будь-які відхилення. Якщо вважати, що назва реально живе у мовних ситуаціях, то уніфікована назва або не буде до них включатися, залишаючись лише у ділових паперах, або

неминуче буде підлягати змінам у мові, внаслідок чого відбудеться розщеплення їх на офіційні та неофіційні географічні назви. У той же час головна ідея, за якою форма географічної назви – це форма, яку використовує місцеве населення, знехтується.

Безумовно, стандартизацію легше проводити там, де загальнодержавна мова є одною – Сполучені Штати, наприклад. Численні представники інших народів (іспанці, французи, вірмени, литовці, українці та ін.) займають там обмежені території та не мають своєї державності й активно залучаються до “американізації”, натуралізуючись у США. У даному випадку вважаємо за доцільне зупинитися на уніфікованій системі (BGN/PCGN) для української абетки (у США ця система називається *романізацією*), яку створено як одну з двадцяти мов, що користуються кирилицею.

Цю систему прийнято 1965 року, і вже 24 роки вона існує без змін. Хоч ця система й вважається уніфікованою, але на практиці перекладачі, журналісти, картографи далеко не завжди дотримуються правил передачі. Як показують наші дослідження, українські літери **Є, Ю, Я, У** мають варіативне написання в англійській транслітерації. Наприклад, **Є, Ю, Я** репрезентують два варіанти передачі: **YE — IE, YU — IU, YA — IA**, а літеру **У** передають як **U — OO — OU**. Окрім цього, топоніми Київ та Ужгород, наприклад, зафіксовано на нових мапах як *Kyiv — Kitv — Kyiv; Uzhgorod — Uzhhorod*. Незважаючи на те, що американці пропонують використовувати цю систему й для передачі українських імен та прізвищ, з цим не можемо погодитися. При перегляді англійських мап, натрапивши на топоніми *Uzhhorod* або *Kyiv*, українськаним одразу впізнає вихідну назву. Щодо імен, а особливо прізвищ, то в даному випадку йому доведеться користуватися словниками або іншою довідковою літературою.

У зв'язку з тим, що останнім часом у міжнародних організаціях розглядається питання про уніфікацію назв, дещо по-іншому вирішується також проблема традиційних назв.

Значну роботу з уніфікації географічних назв протягом останніх десятиріч проводять Організація Об'єднаних Націй. У документах засідань та конференцій пропонуються рекомендації щодо різних типів уніфікації залежно від того, які форми назв і в яких документах уживати. При цьому передбачається, що кожним етапом уніфікації займатиметься компетентний орган.

Згідно з рішенням XI Міжнародної конференції з ономастики (Софія – 1974 рік), міжнародною уніфікацією (стандартизацією) вважається діяльність, спрямована на фіксацію однієї або кількох графічних форм, добре визначених для кожної географічної назви на Землі та для топографічних об'єктів інших тіл сонячної системи шляхом міжнародної угоди при одночасному встановленні відповідників між різними системами письма.

Робота експертів ООН включає багато питань, як чисто лінгвістичних, так і адміністративних і технічних. До них належать, наприклад, анзначення локальної форми топонімів, уживання діакритичних позначок, транслітерація, випадки перекладу топонімів, написання назв неписемних мов, топоніми в багатомовних галузях, назви об'єктів, розташованих в океанах, включаючи підводні об'єкти, найменування об'єктів за межами земної кулі та ін. При цьому намічається тенденція до ліквідації екзонімів, гібридних та омонімічних назв, непотрібних перейменувань [5].

Значну роботу в галузі транскрипції чужомовних власних назв, особливо географічних, проводять останнім часом у Болгарії [6]. Болгарська мова користується, як українська та російська, кириличним письмом, використовує ті ж принципи передачі, але не має таких давніх і тривалих традицій, як українська мова, особливо мова українських художніх перекладів. У зв'язку з цим болгарки більш рішуче налаштовані щодо зміни традиційних назв, ніж експерти ООН. Вони відзначають, що більшість традиційних географічних назв у світі виникла як результат застосування у минулому різних форм транскрипції, які Міжнародний комітет стандартизації за нашого часу не рекомендує. Окрім того, серед них є старі та цілеспрямовано запозичені нові назви, що сформувалися довільно.

Болгарські фахівці також вважають, що вживання вже існуючих традиційних назв суперечить тенденції міжнародної уніфікації, заважає спілкуванню представникам різних країн. Тому пропонується викориняти традиційні назви, залишаючи на мапах лише найусталеніші, та ще й у дужках, як другорядні.

Звичайно, така постановка питання означає відмову від національного, від традицій національних літературних мов зокрема. Гадаємо, що подібна уніфікація можлива лише в службових списках, міжнародних поштових довідниках та в іншій літературі, що призначена для безпосередньо службового використання, але не для існуючих національних літературних мов.

На нашу думку, вищезгадану складність можна подолати за рахунок автоматизації передачі. Сучасний стан та рівень розвитку обчислювальної техніки для обробки лінгвістичного матеріалу дозволяє досягнути не лише одноманітності, що вимагається, але будь-якого наперед запланованого рівня якості отриманого результату. Наприклад, А.Г. Іванов показав можливості машинної обробки чужомовних географічних назв у національній графіці. Як відомо, у наявних технічних засобах автоматизованої інформаційно-пошукової системи топонімів (АІПСТ) відсутні літери з діакритичними знаками та літери незвичної орфографії, які необхідні при обробці географічних назв у національній графіці. У лабораторії А.Г.Іванова модернізовано комплект фотонаборного обладнання 2 НФА, виявлено еквіваленти необхідним символам з асортименту АЦПУ ЕОМ та створено відповідну програму обробки інформації. Роботу здійснено для підготовки «Єдиного вказівника географічних назв мапи світу» масштабу 1:25000000, де назви представлено латинкою, що містить 102 малі літери (28 основних та 74 варіантів з них) [7].

Останнім часом з'являється багато робіт, присвячених автоматизованому відтворенню (стандартизації) чужомовних власних назв. У Всеросійському Інституті науково-технічної інформації створено систему російської транскрипції корейської писемності на IBM-сумісних комп'ютерах [8]. На кафедрі фонетики Санкт-Петербурзького університету працюють над автоматичним транскриптором чужомовного орфографічного тексту [9]; деякий досвід щодо розробки автоматизованих довідників транскрибування чужомовних онімів мають і в Польщі [10]. Вагомі напрацювання існують в Україні. Так, розроблено принципи відтворення українських власних назв чужими мовами та їх реалізацію на персональному комп'ютері [11]; запропоновано систему транслітерації української абетки на комп'ютерах [12]. Найновішим дослідженням є праця М. Пецак [13], в якій основну увагу зосереджено на ролі комп'ютерної техніки у видавничому редагуванні та поліграфічному оформленні словників та інших видав.

За даними І. Горнянського, на 7-ій Міжнародній конференції ООН з проблем стандартизації географічних назв виголошено значну кількість доповідей дослідників з багатьох країн: Аргентини, Австралії, Чеської Республіці, Китаю, Естонії, Фінляндії, Японії, Канади, Латвії, Угорщини, Німеччини, Польщі, Росії, Італії та США. Вони намагаються успішно розв'язати питання автоматизованої уніфікації своїх та чужомовних власних назв [14-147]

Отже, створення високоякісних та ефективних засобів для відтворення чужомовних онімів є необхідною умовою вироблення конструктивної методики визначення якості їх відтворення та методів оцінки трудомісткості використання того чи іншого комплексу її засобів (алгоритми, правила, словники і т. ін.) і, нарешті, методів оцінки вартості прийнятого застосування перекладачем та транскриптором засобів уніфікованого відтворення залежно від їх обсягу та алгоритмічної складності

Література

1. ISO/TS 46 (Secr. 501) 801. Introduction. General principles for the conversion of one written language into another. Comments & recommendations – 1967. – Jan.

2. Богинский В.М., Литвин И.П. О действующих правилах транслитерации букв кирилловского алфавита буквами латинского алфавита //Геодезия и картография. – М., 1995. – № 10. – С. 36 – 41.
3. Aissing A.L. Cyrillic transliteration and its users //College a. research libr. – CRL. – Chicago, 1995. – Vol. 56, No 3. – P. 207 – 219.
4. Dupon H., Poirier J. Lexique des termes utiles à l'étude des noms de lieux. – Choronomia – Québec, 1975. – No 6. – P. 164.
5. Conference on the Standartization of Geographical Names //Publications.– Geneva, 1967 (Vs 1 – 3)
6. Герганов Е, Рангелова К. С или З в краесловието при транскрибирането на английски собствени имена на български език //Сопоставит. езиковн – С., 1988. – Г. 13, № 6 – С. 37 – 41.
7. Иванов А.Г. Возможность машинной обработки географических названий в национальной графике //Сб. научн. тр. ЦНИИГА и К – М., 1981. – Вып. 230. – С. 71 – 76.
8. Большаков И.А., Рим Дек Сен. Графическое отображение и русская транскрипция корейской письменности на IBM-совместимых персональных компьютерах //ИТИ /ВИНИТИ. – Сер. 2. Информ. процессы и системы. – М., 1992. – № 11. – С. 22 – 26.
9. Бондарко Л.В. Теоретические и практические проблемы транскрипции текста //Проблемы фонетики. – М., 1993 – С. 8 – 20.
10. Janowski M. Practical automatic phonemic transcription systems //Studia angha posnaniensia – Roznál, 1994. – Vol. 28. – P. 143 – 150.
11. Ажнюк Ю.М., Хрусгаленко Л.М. Принципи відтворення українських власних назв іноземними мовами та їх реалізація на персональному комп'ютері //Допов. та повідомл. Міжнар. науков. конфер. "Відтворення укр. власних назв (антропонімів й топонімів) іноземними мовами". – К., 1995. – С. 81 – 85.
12. Блонарович Ю., Костенко А., Костирко В. та ін. Проблеми транслітерації української абетки на комп'ютерах //Допов. та повідомл. Міжнар. науков. конфер. "Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами". К., 1995. – С. 85–90.
13. Пенцак М.М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 200 с.
14. Hořňanský I. 7. konferencia Organizácie Spojených národov o štandardizácii geografických názvov a naša kartografická prax //Kultúra Slova. – Br., 1998. – Roč.32, č. 3. – S. 146 – 156

Ірина Железняк (Київ)

ТОПОНІМІЧНИЙ РЯД ТА СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ТОПООСНОВИ

In the article on the theoretical proposition «the law of series» and the «semantics field» the archaic hydronym *Zabona* on the background of the Slavic onomastic system is described.

Погляд на топоніми в зв'язку із загальними лінгвістичними законами час від часу викликає певний інтерес у сучасних дослідників, особливо коли виникає необхідність пояснити ту чи ту конкретну етимологічно затемнену географічну назву (або групу назв) на тлі загальномовних явищ. Спеціальна література останнього десятиліття демонструє велику роз'єднуючу роль, яку відіграє певна термінологічна неузгодженість, незважаючи на те, що топонімічна (і взагалі ономастична) термінологія відбита в кількох відповідних словниках [9; 7; 10]. Спроба А.О. Білецького корегувати більш-менш усталену ономастичну термінологію [1] в цілому не була сприйнята фахівцями. Деякі терміни (точніше, назви явищ у пропріальній лексиці) відійшли в минуле разом із працями, де вони пропонувалися. Проте часто з'ясування деяких явищ з часом сприймається як аксіома й термінологічно не згадується у теоретичних працях з ономастики, тим більше в описах походження конкретних назв. Частково це стосується праць В.А. Никонова, який в 50-60-х роках минулого століття